

K PROBLEMATIKE UZNANIA

KRISTÍNA ŠABÍKOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

ŠABÍKOVÁ, K.: On Recognition
FILOZOFIA 64, 2009, No 4, p. 356

The aim of the paper is to present the model of recognition as a substantial part of contemporary conceptions of justice. Its basis is the clarification of the theoretical background of the problem of recognition in the communitarian critique of liberalism. This critique embodies the dilemma of the relationship between equal approach (the principle of equality) and the recognition of differences. Attention is paid to the models of recognition in the theories of N. Fraser and A. Honneth and to how they can contribute to understanding the contemporary globalizing society.

Keywords: Recognition – Justice – Subject – Identity – Equality – Difference – Multiculturalism

Súčasná teoretická reflexia uznania vychádza z najkrajnejších podôb bojov o uznanie, ktorých sme denne svedkami. Vystupujú ako dôsledok nenaplnených očakávaní, ktoré majú jednotlivci, ale tiež skupiny vo vzťahu k ostatným, resp. k spoločnosti. Problém sa ešte prehľbuje, ak sa naň pozrieme optikou globalizácie. Rôzne skupiny sa zviditeľňujú vyžadovaním uznania svojej identity, či už kultúrnej, etnickej, alebo náboženskej. Ich aktivity sú spravidla charakteristické požiadavkou rešpektu pred ich vlastnou odlišnosťou. Neraz však majú ničivé následky, preto sa do centra pozornosti sociálnej filozofie dostáva aspekt uznania ako relevantná súčasť teórie spravodlivosti. Zároveň vystupujú na povrch otázky: Ako funkčne spojiť myšlienku rovnosti (rovného zaobchádzania) s uznaním odlišností? Ktoré z požiadaviek uznania možno považovať za adekvátne? Existuje nejaké univerzálne hodnotiace kritérium, na základe ktorého by bolo relevantné ich posudzovať?

Analýza uvedených problémov si vyžaduje opätovné objasnenie okolností nastolenia problematiky uznania. Vychádzajúc zo štúdií názorovo rozdielne orientovaných teoretikov, predovšetkým z polemiky medzi Nancy Fraserovou a Axelom Honnethom, tento príspevok zameria pozornosť na fundamentálne problémy, ktoré v sebe teória uznania implicitne zahŕňa (napríklad otázka subjektu, identity a diferencie). Rozoberie tiež možnosti, ktoré jednotlivé modely uznania poskytujú, pokiaľ ide o porozumenie stavu súčasnej globalizujúcej sa spoločnosti, jej kritické hodnotenie, prípadne riešenie vybraných problémov.

Komunitaristická kritika liberalizmu. Za teoretické východisko aktuálnej tematizácie uznania sa považuje práca Charlesa Taylora *Multiculturalism and „The Politics of Recognition“* (*Multikulturalizmus a „politika uznania“*), kde sa uznanie chápe ako základná ľudská potreba. Problematika uznania z hľadiska teoretickej reflexie teda vyvstala z komunitaristickej kritiky liberalizmu. Dôrazom na individuálne práva atomizoval liberalizmus spoločnosť. Chápal ju totiž ako súhrn jednotlivcov, ktorých spoločnou črtou sú

všeobecné práva priznané každému z nich. Aj napriek mnohým názorovým odlišnostiam v jednotlivých liberálnych konceptoch, vo všeobecnosti možno zhrnúť, že liberalizmus nerozoberal spôsob, akým jednotliviec žije svoj reálny život v konkrétnom spoločenstve, a teda ako realizuje svoje práva.

Problém sebauskutočnenia sa stal doménou komunitarizmu. Konkrétne Taylor sa sústreďuje na otázku spoločenských podmienok uskutočnenia ideálu slobody politického sebaurčenia. Uznanie chápe v danom kontexte ako realizáciu slobody. V práci *Omyl negatívnej slobody* reaguje na I. Berlina a vyzdvihuje formu slobody, ktorá nie je primárne viazaná na dôveru vo vlastné schopnosti, ale poukazuje na slobodu sebauskutočnenia, ktorá závisí od spoločnosti, resp. pospolitosti, v ktorej panuje intersubjektívne uznanie vo svetle spoločných cieľov ([7], 797 – 798). Komunitaristi súhlasne zdôrazňujú dôležitosť väzieb v rámci spoločnosti. Vo svojej kritike sa azda najvýraznejšie zaoberajú myšlienkou spolupatričnosti, resp. zaradenia. „Patriť niekam“ je podľa komunitaristov základnou kategóriou a liberálom vyčítajú, že ju podcenili. V dôsledku preferovania samostatnosti a individuálnych schopností jednotlivcov tak liberalizmus výrazne oklieštil chápanie človeka.

Axel Honneth, nadväzujúc na Taylora, vníma takéto uvažovanie ako príliš abstraktné a liberálne koncepcie považuje za prakticky nerealizovateľné. Neberú totiž do úvahy odlišnosti, presnejšie, rozmanitosť predstáv o „dobrom živote“. V praxi práve na stretoch rozličných hodnotových orientácií vznikajú boje o uznanie v zmysle uznania vzájomnej odlišnosti. Podľa A. Honnetha vo všeobecnosti predstavuje spor liberalizmu a komunitarizmu os uvažovania sociálnej filozofie. Chápe ju ako pohyb od všeobecného k zvláštnostiam. Problém liberalizmu vidí v snahe uviesť do životnej praxe univerzálne práva a princípy, ktoré, aby boli funkčné, musia sa etablovať v konkrétnej „forme života“. „Právna garancia individuálneho sebaurčenia preto zaisťuje len možnosť slobody, zatiaľ čo jej uskutočnenie sa viaže na dodatočný predpoklad určitej životnej formy, v ktorej sa subjekty navzájom zúčastňujú etického sebauisťovania partnera, s ktorým vstupujú do interakcie“ ([2], 14). Nadväzujúc na myšlienku sebarealizácie Honneth chápe komunitaristický dôraz na „predstavu dobrého života“ ako impulz na zmenu perspektívy v otázke spravodlivosti od prerozdeľovania smerom k uznaniu.

Uznanie ako formovanie subjektu. Boje o uznanie majú svoje korene v neuznaní, resp. nenaplnení očakávaného uznania. Na pôde reflexie uznania tak vzniká nový typ subjektu. Tento subjekt sa vytvára v niečom, čo ho presahuje, vo vzťahoch. Človek nevstupuje do rozmanitých vzťahov ako hotový subjekt, ale ako utvárajúci sa subjekt, a to aj na základe skúsenosti uznania alebo neuznania. Prichádza do vopred usporiadanej spoločnosti, ktorej pravidlám je nútený sa prispôbiť. V opačnom prípade dochádza k neuznaniu spoločnosťou. Subjekt nedokáže spoločenský kontext predchádzať. Tvorí sa v ňom prostredníctvom vzťahov, voči ktorým nedokáže byť imúnny. Necháva na seba pôsobiť svoje okolie, tak, ako aj on pôsobí naň, v dôsledku čoho sa mení.

Nancy Fraserová vníma uznanie ako ideálny recipročný vzťah medzi subjektmi a pokladá ho za konštituent subjektivity. „... človek sa stáva individuálnym subjektom len tým, že uznáva druhý subjekt a že je týmto druhým subjektom uznaný“ ([3], 25). Takto chápaný subjekt však predstavuje zdroj hneď niekoľkých problémov. Zodpovedá totiž spleti viacerých dynamických *Ja*, tvoriacich sa v procese socializácie. Teória uznania zdôrazňuje množstvo rozličných podôb sociálnej participácie sústredených v jednom

subjekte. Uvažovanie vo všeobecnej rovine, vnímajúce jednotlivca vo vzťahu k spoločnosti, sa aktuálne zdá neproduktívne. Subjekt sa totiž neidentifikuje len prostredníctvom jedného vzťahu, ale v sieti rôznorodých interakcií. Názory N. Fraserovej poukazujú na uvedomenie si tejto špecifickej pozície. Reflektujú možnosť prieniku viacerých sociálnych rolí (byť zároveň ženou, černoškou, lesbičkou...), v ktorých sa subjekt konštituuje skúsenosťou uznania alebo neuznania.

Nancy Fraser

túrnej), pretože, ako upozorňuje, takéto uvažovanie nie je prístupné zmenám. Kultúra však nevystupuje ako uzavretý celok. Úvahy o uznaní kultúrnej identity by preto mali brať do úvahy zároveň jej premenu v podmienkach inej kultúry, ktorou chce byť uznaná. Vzájomné vplyvy sa však často prehliadajú. Esenciálny obraz tiež nekladie dostatočný dôraz na vnútorné diferencie jednotlivých kultúr, čím ich značne ochudobňuje a smeruje k množstvu nedorozumení. Z tohto aspektu zostáva problém uznania v začarovanom kruhu sebaidentifikácie.

Problematika uznania sa v súčasnosti stáva naliehavou najmä v kontexte multikulturalizmu. Preto treba pripomenúť, že subjektom sa nemusí rozumieť len individuum, ale aj skupinový subjekt, napr. kultúra, náboženstvo, etnicita atď. Z aspektu multikulturalizmu sa zmena chápania subjektu zdá byť kľúčová, pretože tradičné „esenciálne“ chápanie kultúry bráni rozvinutiu interkultúrneho dialógu. Nancy Fraserová v eseji *Rethinking recognition* (Prehodnotenie uznania) spája „esenciálne“ chápanie kultúry s politikou identity.¹ Prirovnáva ho k „vulgárnemu kulturalizmu“, ktorý nepomáha pochopiť súčasnú spoločnosť. Fraserová nevidí podstatu uznania vo všeobecnom prijatí istej skupinovej identity (napr. kul-

¹ Naráza na vnímanie politiky uznania, ktoré označuje ako model identity. Podľa nej má korene v Hegelovej myšlienke dialogickej tvorby identity ako procesu vzájomného uznania ([4], 108).

Princíp rovnosti verzus uznanie odlišnosti. V bojoch o uznanie kultúrnej identity sa výrazne prejavuje fundamentálny problém teórie spravodlivosti: ako funkčne prepojiť princíp rovného zaobchádzania s uznaním diferencií. Podľa Ch. Taylora boj za rovnosť patrí k prekonanej fáze dejinného vývoja, ktorá nebrala do úvahy požiadavku uznania kultúrnej odlišnosti. Jeho tvrdenie v aktuálnej situácii vyznieva sporne, pretože snahy o uznanie kultúrnej identity síce vychádzajú z uznania odlišnosti a špecifického prínosu kultúry, avšak často smerujú práve k uznaniu rovnocennosti s inými, resp. s nejakou dominantnou kultúrou. Riešenie konfliktov si neraz vyžaduje práve individuálny prístup, prihliadajúci vo väčšej miere k odlišnostiam než k spoločnému. Možno však vyžadovať rešpekt pred odlišnosťou bez uznania nejakého univerzálneho kritéria alebo konceptu teórie spravodlivosti?

A. Honneth upozorňuje, že skúsenosť neuznania je imúnna voči historickému vývoju, nevychádza z konkrétnej dejinnej situácie, ale má univerzálny charakter. Ako sme už spomenuli, prirovnáva boje za uznanie k dialektike všeobecného a zvláštneho. Všeobecné, teda základné práva síce garantujú rovnosť, ale bez uznania odlišností jednotlivých prípadov zostávajú formálne. Získanie právnej rovnosti podľa neho prebieha ako proces uznávania odlišností. Jeho koncept uznania ako sebauskutočňovania predpokladá „prvotné uznanie“ rozličných hodnotových orientácií alebo predstáv dobrého života. „Všetky boje za uznanie, ako sa dá vyhrotene povedať, sa odvíjajú ako riešenie morálnej dialektiky všeobecného a zvláštneho, pretože ak je uplatnený všeobecný princíp vzájomného uznania, možno sa znovu a znovu domáhať určitej, vždy špecifickejšej diferencie, ktorá si normatívne vynucuje rozšírenie zavedených vzťahov uznania“ ([3], 198). Odpor k existujúcemu spoločenskému usporiadaniu považuje za motivovaný skúsenosťou neprijatia uznania tam, kde sa to považuje v danom usporiadaní za oprávnené, teda kde sa uznanie očakáva. Ide o legitímne očakávania, vyplývajúce z už existujúcich zákonov. Ale ako rozumieť Honnethovej dialektike všeobecného a zvláštneho z aspektu súčasných problémov multikulturalizmu?

Honneth zdôrazňuje spoločné hodnoty a je presvedčený, že demokratická spoločnosť môže fungovať len pod podmienkou, že sú v nej prítomné určité väzby založené na týchto spoločných hodnotách. Podľa Honnetha práve v intersubjektívne zdieľaných hodnotách „... poskytnem druhému niečo viac ako len rešpekt či toleranciu, chápem svoje životné ciele ako niečo, čo je umožnené či obohatené jeho schopnosťami“ ([1], 135). Honnethovo uvažovanie na jednej strane sprehľadňuje nastolený problém prepojenia princípu rovného zaobchádzania s uznaním odlišností, pretože spomenuté spoločné hodnoty možno interpretovať ako kritérium posúdenia relevantnosti rôznych bojov o uznanie. No na druhej strane tu vzniká problém „esenciálneho“ chápania kultúrnej identity. V jeho teórii je implicitne zahrnutý obraz kultúry ako uzavretého celku, ktorý komplikuje jej aplikáciu v kontexte multikulturalizmu. Sám je nútený konštatovať, že objektívne kritérium posúdenia adekvátnosti uznania istej kultúry neexistuje, pretože absentuje normatívne kritérium ([3], 220). Honnethovi tak vyvstáva zásadný problém preto, že jeho uvažovanie sa pohybuje v hraniciach národného štátu (aj keď podobné výhrady odmieta), a preto zlyháva pri snahe aplikovať svoj koncept na problémy súčasného multikulturalizmu.

Reflexia bojov o uznanie v procese globalizácie si vyžaduje preklopenie normatívneho hodnotiaceho kritéria, čo vystihuje práve koncepcia N. Fraserovej. Oponuje Honnet-

hovi tvrdením, že „kultúra nie je hegemonicky uzavretý celok“ ([3], 247). Reflektuje teda súčasný stav spoločnosti, kde sa stierajú hranice národných štátov, a upozorňuje, že v procese globalizácie treba brať do úvahy prelínanie kontextov. „Znovu je potrebné zohľadniť urýchlený proces globalizácie, v ktorom dochádza k značnému hospodárskemu prepojeniu s narastajúcou transkultúrnou interakciou. V takomto kontexte neexistuje žiadny všeobecne akceptovaný autoritatívny ideál toho, čo prospieva človeku“ ([3], 250). Inými slovami, žiadna subjektívna predstava dobrého života či hierarchia spoločne akceptovaných hodnôt nie je prijateľná univerzálne. Fraserovej koncepcia tak do istej miery pripomína model spravodlivosti J. Rawlsa, podľa ktorého sa princípy teórie spravodlivosti nemôžu zakladať na subjektívnych prianiach indivíduí. Rawls podobne ako Fraserová odmieta požiadavky vychádzajúce zo subjektívnej motivácie, pretože nie sú dostatočné. Vyžaduje ich presah do objektívnych argumentov, na ktorých sa zhodnú všetci zúčastnení ([5], 136).

Optikou N. Fraserovej možno vidieť dynamiku prebiehajúcich procesov. Fraserová sa bráni uvažovaniu o jednotiacej univerzálnej skúsenosti neuznania. Nachádza riešenie v princípe participačnej parity, zakladajúcej sa na myšlienke adekvátnosti tých požiadaviek uznania, ktoré nenarušia existujúci stav novou formou neuznania; alebo, použijúc jej vlastnú terminológiu, nespôsobia disparity. Fraserovej participačná parita predstavuje v porovnaní s Honnethovou koncepciou formálny princíp, zabezpečujúci možnosť plnohodnotnej účasti vo verejnom živote. Fraserová prináša predstavu flexibilných noriem, ktoré svojou otvorenosťou zmene a svojím presahom spoločenskej situácie môžu byť úspešne aplikované na súčasnú multikultúrnú spoločnosť. Uznanie chápe v zmysle statusovej rovnosti, nie formovania osobnej identity. Na rozdiel od koncepcií Honnetha a Taylora nesleduje žiadnu konkrétnu predstavu dobrého života. Zdôrazňuje, že „ako cieľ sociálnej spravodlivosti musí byť pochopené vytvorenie sociálnych pomerov, v ktorých sú subjekty zahrnuté ako plnohodnotní členovia v tom zmysle, že môžu bez hanby a poníženia verejne zastávať a praktizovať svoje životné ciele“ ([3], 323). Požiadavka participačnej rovnosti vystupuje ako dostatočne všeobecná a vhodná predovšetkým v spoločnosti hodnotového pluralizmu, v ktorej by sme asi len ťažko identifikovali univerzálne normy. Adekvátne postihuje dynamický charakter spoločnosti, a preto dovoľuje funkčne prepojiť požiadavku rovnakého prístupu s uznaním odlišností.

Statusový model uznania, neodvolávajúci sa na koncepciu dobra, ale na koncepciu spravodlivosti akceptovanú ľuďmi s odlišnými predstavami dobrého života pripomína skôr liberálne koncepcie spravodlivosti. Problematika uznania, ktorá, ako sme už spomenuli, vznikla na pozadí komunitaristickej kritiky liberalizmu, sa vracia prostredníctvom statusového modelu N. Fraserovej opäť v náznakoch ku kritizovaným myšlienkam liberalizmu. Poukazuje totiž na problematickosť formulovania univerzálneho hodnotiaceho kritéria, vychádzajúce z individuálnej hodnotovej orientácie. Ak má byť teória spravodlivosti schopná kriticky hodnotiť aktuálne problémy multikultúrnej spoločnosti, nemôže predpokladať žiadne konkrétne spoločné ciele či spoločné ideály. Na druhej strane musí zároveň umožniť zohľadnenie nielen nerovností spôsobených absenciou uznania, ale odzrkadľovať aj ekonomický aspekt. Skutočnosť, že do centra pozornosti teórie spravodlivosti sa v priebehu posledných rokov dostal model uznania, totiž nijako neredukuje liberálnymi akcentovaný problém prerozdelenia. Fraserovej koncepcia participačnej parity upozorňuje na neopodstatnenosť vzájomnej redukcie prerozdelenia a uznania. Ponúka teda

komplexný obraz aktuálnej situácie, kde sa v politickej rovine obe sféry prelínajú.

Model participačnej parity, založený na požiadavke rovnocennej účasti aktérov spoločenského života, nie je podmienený objasnením identity ani konkrétnym konceptom spravodlivého prerozdelenia, ale stavia na individuálnom pociťovaní plnohodnotnej účasti na politickom živote. Tým zároveň do istej miery rieši azda najväčší paradox: Je vôbec možné interpretovať inštitucionálne uznanie ako zadosťučinenie z neuznania, ktoré má primárne personálny charakter?

LITERATÚRA

- [1] HONNETH, A.: Meze liberalismu. K politicko-etické diskuzii o komunitarizmu. In: Velek, J.: *Spor o liberalismus a komunitarismus*. Praha: FILOSOFIA 1996.
- [2] HONNETH, A.: *Sociální filosofie a postmoderní etika*. Praha: FILOSOFIA 1996.
- [3] HONNETH, A. – FRASER, N.: *Prerozdělování nebo uznání*. Praha: FILOSOFIA 2000.
- [4] FRASER, N.: Rethinking of recognition. In: *New Left Review*, 3, 2000, May-June, pp. 107 – 120.
- [5] RAWLS, J.: *Spravodlivost' ako férovosť*. Bratislava: Kaligram 2007.
- [6] TAYLOR, Ch.: Omyl negativní svobody. In: *Filosofický časopis*, 1995, č. 5, s. 797 – 798.

Mgr. Kristína Šabíková
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. č. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: kristina.sabikova@gmail.com